

was benoemd tot koninklijk commissaris van Rome, bezocht hij het eerst den kardinaal-vicaris, die in Rome de meest onmiddellijke vertegenwoordiger van den paus is. Natuurlijk bleef de heilige stoel niet achter, waar het beleefdheidsvormen gold. Terstond werd het bezoek van den koninklijken commissaris met een tegenbezoek beantwoord. Openlijk werd de lof van Mussolini en het fascistisch gouvernement verkondigd. Eveneens toonde de Curie groote vriendelijkheid ter gelegenheid van het huwelijk van prinses Yolanda, toen het interdict, dat sinds 1870 op de Pauline-kerk in het Quirinaal rustte en waar nu door den geestelijken van het Hof met groote staatsie de mis werd opgedragen, door het kerkelijk gezag werd opgeheven. Zelfs liet de paus geen wanklank hooren, toen de koning van Spanje in het oude pauselijk paleis van het Quirinaal de gast werd van den koning van Italië. De pers juichte, dat er geen roomsch vraagstuk meer bestond en op een solieden grondslag zich een andere internationale gesteldheid vestigde, waarvan Rome de spil is.

Maar men had te vroeg gejuicht, gelijk bleek uit een officieus bericht aan het hoofd van de Osservatore Romano van 25 November 1923, waarin de woorden van de encycliek *Pacem Dei Munus* werden weergegeven, waarbij paus Benedictus XV de bezoeken van catholieke vorsten te Rome wettigde, maar tevens uitdrukkelijk al de protesten van den heiligen stoel tegen den roof van 1870 handhaafde. Hierdoor werd duidelijk, dat er in den grond der zaak niets was veranderd. Ondanks al de vriendelijkheden van Mussolini gaat de paus voort te protesteeren tegen de aanranding zijner soevereiniteit, niet minder dan al zijne voorgangers. Het Vaticaan bewijst daarmee heden evenmin fascistisch te zijn als het vóór dien aan de zijde van Nitti of Giolitti stond. Het blijft zijn oude standpunt getrouw, dat de paus is internationaal, onafhankelijk van allen invloed van wien of wat ook. Op die rots meent de stedhouder van Christus de kerk te moeten blijven opbouwen en welke nationale of wereld-stormen ook mogen opsteken of woeden, hij wankelt of weifelt niet, sterk in de overtuiging, die door de eeuwen heen de kracht was van den heiligen stoel: „Rome kan wachten, want Rome is eeuwig”.

SLOT-HOOFDSTUK.

Wij hebben getracht de historische ontwikkeling van de verhouding van staat en kerk in het buitenland te schetsen en hebben onze lezers geleid zoowel op de strijdvelden, waar staatslieden en geestelijken op leven en dood elkander bevochten, als in de studeervertrekken, waar geleerden hun pen scherpten ter verdediging van paleis of tempel. Wij poogden door te dringen in het denken en gevoelen van al die mannen, die tot elken prijs deze twee machten

met elkander wilden verzoenen, aan elk waarvan het christendom een bijzondere taak had aangewezen, die door geen van beide in allen deele werd verstaan. Wij beproefden de oogen te openen voor het machtig probleem, dat sinds achttien eeuwen voor ons staat en ook nu nog tot geene bevredigende oplossing is gebracht.

Het werd ons allereerst duidelijk dat met de snelle uitbreiding, ten gevolge van de innerlijke kracht van het christendom en de weergalooze toewijding zijner belijders en predikers, het vraagstuk van de verhouding van den staat tot de kerk zijn intrede deed in de wereldgeschiedenis. Het groote romeinsche rijk ondervond daarvan het eerst de groote moeilijkheid, zelfs ontstond daaruit voor dit rijk een strijd op leven en dood. De weigering der christenen om deel te nemen aan den eeredienst van den keizer, die langzamerhand de hechte, maar ook eenige band was gebleven, die de heterogene deelen van dat wereldrijk aaneenbond, tastte het voortbestaan hiervan in den wortel aan. De romeinsche keizers konden dan ook ten slotte op hun heidensch standpunt niet anders dan de uitroeiing van dit onkruid tot hun levenstaak te maken. Te doortastender moesten de latere keizers dit doen, toen de stijgende macht der kerk haar tot eene universeele organisatie en van lieverlede tot een staat in den staat had gemaakt.

In dien strijd heeft het keizerdom, voor zoover het zich aan het heidendom vastklonk, de nederlaag geleden. Het keizerdom zelf kwam echter vaster te staan dan te voren, toen Constantijn de groote het christendom aanvaardde en het maakte tot den godsdienst van staat. Het heidendom verzwakte toen met den dag, totdat het in machteloosheid neerzank, maar Constantijn onderwierp de kerk in die mate aan zijn keizerlijken wil, dat hij van haar niets had te vreezen. Zij mocht zich gelukkig gevoelen in hare veiligheid en verhooging; in de propaganda, die zelfs van den keizer uitging voor haar leer en in de stoffelijke voordeelen, die hij haar ruimschoots bezorgde, dit alles nam niet weg, dat hij haar regeerde als „bisschop buiten de kerk”.

In het oosten werd met beslistheid de verderfelijke leuze in practijk gebracht: „Eén staat één kerk.” De kerk wordt een orgaan van den staat; elke kerkelijke strijd een politieke strijd; de geestelijkheid gewikkeld in alle hofkabalén; en een kunstmatige eenheid gekweekt, waaronder de kerk als zoodanig verstierf en versteende. De kerk van het oosten blijft dan ook een waarschuwend voorbeeld voor alle tijden, dat bij de suprematie van den staat over de kerk, al gaat zij uit van het beginsel, dat het christendom godsdienst van staat en de christelijke kerk de eenig ware kerk is, die uitsluitend voordeelen van den staat mag genieten, de kerk als geestelijk instituut van goddelijken oorsprong in haar hartader wordt aangetast en gedood.

In het westen zagen wij de verhouding van staat en kerk zich in omgekeerde richting ontwikkelen. De centrale beteekenis van

Rome voor de westersche kerk, toen het romeinsche rijk zijn kracht verloren had en Byzantium de keizerstad was geworden, gaf vooral aan hare bisschoppen, welke door kennis en karakter uitmunten, machtigen invloed, die door de onderworpenheid straks van Chlodwig aan de catholieke leer en het streven van den machtigen Karel den groote om het door de kerk hem voorgeteekende ideaal als vorst te verwezenlijken, niet weinig werd versterkt. Men zou zelfs kunnen zeggen dat deze mannen onbewust den weg hebben gebaad voor de toekomstige heerschappij van de kerk over den staat. Doch hoe dit zij, in de dertiende eeuw wordt die oppermacht volkomen. Rome zegeviert. De kerk was een pauselijke kerk geworden en de wereldlijke macht boog zich eerbiedig voor haar bewind. Het beeld van de twee zwaarden werd werkelijkheid.

Maar middelerwijl was, bij de grootsche ontplooiing van de wereldmacht van Rome's kerk, de innerlijke geestelijke kracht in die mate verzwakt, dat individuen en naties zich steeds meer zelfstandig begonnen te gevoelen en zich wilden ontworstelen aan 's pausen greep. Het pausdom was in veler schatting eene zelfzuchtige mogendheid naast andere geworden, in plaats van eene geestelijke oppermacht boven deze te zijn. In de groote landen Engeland, Frankrijk en Duitschland breekt zich een sterke strooming van nationaal gevoel tegenover het kerkelijk internationalisme baan. Individuele wetenschap, eigen cultuur, persoonlijke geloofs-overtuiging beginnen in de plaats te treden van het abstracte stelsel van eenheid, dat alle denken, gelooven en handelen beheerschte. Het verheven ideaal der kerk om haar stempel te drukken op geheel het menscheijk leven in zijne breedste vertakkingen lijdt schipbreuk. De golfslag der persoonlijke vrijheid blijkt haar vaarttuig, dat helaas ! dikwerf door slechte stuurlieden werd geleid, te machtig. De heerschappij van de kerk over den staat zal het niet zoo lang volhouden, als die van den staat over de kerk heeft gedaan. De reformatie komt en haar tijd schijnt voor goed voorbij.

Maar die reformatie zelf gaf uit nood op haar beurt den staat weer al te veel invloed op en in de kerk. Zelfs Calvin, die principieel beider terrein voortreffelijk van elkander scheidde, zag er niet tegen op, om godsdienstige aangelegenheden onder de crimineele jurisdictie der overheid te brengen. Ook Luther liet, door de tijdsomstandigheden genoopt, den landsheer grooter invloed op de kerk, dan hij oorspronkelijk had gewenscht, en het lutheranisme schreed straks zoover op dien weg voort dat het ten slotte de belijdenis van het hof maakte tot de belijdenis van het land. En onder Zwingli's leiding werd de raad van Zürich een soort kerkbestuur. In die richting is men van toen af zoo goed als in alle landen van Europa voortgegaan. Het scheen als bejverde men zich van 's vorsten kant om te zorgen, dat zich niet herhalen zou wat in de middeleeuwen geschied was, namelijk dat de staat onder de kerk, nu onder de kerk der reformatie,

zou komen. De leuze van Constantijn den groote: één vorst, één staat, één kerk deed weder opgeld, in dien zin dat de kerk afhankelijk zou zijn van den vorst of van den staat. In Duitschland wordt de landsheer opperbisschop in de evangelische kerk; in Frankrijk toont de staat zijne overmacht over de gallicaansche kerk; in Engeland maken Hendrik VIII en Elisabeth de engelsche kerk tot een volkomen staatskerk; in Noorwegen, Zweden en Denemarken zien wij hetzelfde met de evangelisch-luthersche kerk gebeuren; in Oostenrijk viert straks het jozefinisme hoogtijd, en zelfs in Nederland, waar de gereformeerde kerk de bevoorrechte kerk wordt en het calvinisme voortdurend worstelt om aan den greep der overheid te ontkomen, was er voor haar, ook na de dordtsche zegepraal, van vrijheid weinig sprake en bleef de bevoorrechte kerk eene gebonden kerk. Ook de presbyteriaansche kerk in Schotland ontkwam aan de overmacht van den staat niet.

Zoo was ongeveer de toestand in Europa, voordat de revolutiegeest zich over ons werelddeel deed gelden. Nergens kon de kerk zichzelf meer zijn van wege het knellende juk van den staat, en wat het ergste was: die in hoogheid in de kerk waren gezeten, boeleerden gemeenlijk, ten koste van christendom en kerk, met de machthebbers der eeuw. Zoowel in roomsch-catholieke als in protestantsche kringen deed zich dit betreuenswaardig verschijnsel voor. Niet alleen ging dientengevolge hoe langer zoo minder geestelijke kracht van de kerk uit, maar deelde zij ook in den klimmenden haat, die zich keerde tegen de regeeringsstelsels van dien tijd. Met ruwe hand sneed de fransche omwenteling, die niet slechts veel, dat werkelijk verouderd en vermolmd was, opruimde, maar ook in woesten roes niet weinig deugdelijks vernielde, den band tusschen staat en kerk door. Van geheel den politieken strijd, die over Europa ging woeden, vormde de strijd tegen de kerk een onderdeel, omdat deze niet alleen een orgaan, maar ook een stut was geworden van de geheele staatsinrichting, die men bestreed. De vrijgeesterij, die wars was van godsdienstige en kerkelijke onderworpenheid, droeg hiertoe ruimschoots het hare bij. En zoo werd op het einde der achttiende en verder in de negentiende eeuw „scheiding van staat en kerk” de lievelingsleuze, die in steeds ruimer kring weerklink vond. Die leuze werd door voorstanders van de meest tegenstrijdige beginselen, op grond van geheel onderscheiden, en veelal negatieve motieven, aangeheven. De aanhangers van den zoogenaamden modernen staat meenden daarmede de kerk tot een terrein te hebben teruggedrongen, waarop zij voor zijn werkkring onschadelijk was gemaakt. De roomsch-catholieken ijverden voor die scheiding dáár, waar zij eene minderheid vormden en alzoo de heerschappij van de eene of andere protestantsche kerk konden breken. En de calvinisten hieven haar in grooten getale aan, omdat zij van vrije kerken, los van den staat, maar door dezen als instituten jure suo erkend, het meest verwachten voor den opbloeij van het

christendom in het volksleven, zonder zich af te vragen of de christelijke staat hiermede vrij uitgaat. De voorstanders van die leuze handelen derhalve allen uit verschillende beweegredenen, en hierin ligt dan ook de verklaring van het feit, dat zij in onderscheiden landen tot heden verschillend is toegepast en tot heden allerminst duidelijk werd, wat er eigenlijk onder moet worden verstaan.

De roomsch-catholieke kerk toonde vóór en na, dat zij de kerk blijft stellen boven den staat; zij kan derhalve principieel nimmer en nergens de scheiding accepteren. Hardnekkig bleet zij strijden tegen elken invloed van den staat op haar en slechts noodgedwongen legt zij zich dáár, waar zij niet anders kan, bij de scheiding neer, hoewel steeds er op bedacht om de prioriteit der kerk boven den staat te doen uitkomen. En menige staat gevoelde zich dan ook, hoewel hij de scheiding proclameerde en doorvoerde, gedwongen haar prerogatieven te verleenen, die andere kerken missen. In dit opzicht faalt reeds de consequente toepassing dier scheiding, zelfs in overheerschend protestantsche landen.

En hoe verschillend wordt die scheiding overal, waar zij heet te bestaan, toegepast!

Duitschland wilde haar sinds de revolutie doorvoeren, maar geraakte met de uitvoering zóó verlegen, dat men slechts eenige beginselen decreeteerde en verder alles aan de onderscheidene staten overliet. En zelfs die beginselen zijn onzuiver, zoodat men eigenlijk niet kan uitmaken als hoedanig de staat de kerken beschouwt en wél tot de slotsom moet komen, dat de band niet geheel is verbroken. In België is de scheiding in de grondwet vastgelegd, doch draagt de staat zoo goed als den geheelen last van de kosten van den roomsch-catholieken eeredienst en laat hij bijna geheel het onderwijs aan den clerus over, ten gevolge waarvan men in dat rijk spreekt van eene vrije kerk in een onvrijen staat. Zwitserland, dat als voorbeeld wordt aangehaald van een land, dat de scheiding voltrokken heeft, geeft ons in Bazel eene regeling te zien, waarbij de overheid er zich op toelegt om, ter wille van de zoogenaamde vrijheid, de kerk tot een instituut te maken, waarin de meest verschillende richtingen zich kunnen ontwikkelen, of liever om haar te vervormen tot een organisme, dat hulpdiensten verricht voor den modernen staat. Frankrijk heeft in latere jaren een scheidingswet uitgevaardigd, waarbij de staat zich eenvoudig het eigendomsrecht toekende van cathedraalen, kerken, kapellen, tempels, synagogen, paleizen van aartsbisschoppen en bisschoppen, pastorieën en seminaries, en daarmede feitelijk den oorlog aan de kerk verklaarde. En hoewel America het land wordt geacht, dat beter dan eenig ander het beginsel der scheiding heeft doorgevoerd, worden ook dáár aan de kerk bij uitzondering stoffelijke en zedelijke voordeelen toegekend, die er op wijzen dat ook hier dit probleem zijne oplossing nog niet verkregen heeft.

Overal zit de staat hiermede als het ware nog verlegen. Men laat

het òf maar rusten, omdat men beseft dat er te veel voetangels en klemmen op dit gebied liggen òf men neemt tot maatregelen zijn toevlucht, die een aanslag zijn op de zelfstandigheid en eer der kerken. Het gevolg is dat beide tegenover elkander in eene scheeve positie staan en blijven staan, en beide zich belemmerd blijven gevoelen in hunne ontplooiing. Nergens is men volkomen tevreden met de bestaande verhouding, die zelfs niet den naam van een compromis mag dragen. En al mogen allerlei vraagstukken, vooral sociale en oeconomische, militaire en internationale, een tijdlang den voorrang hebben en ook dit vraagstuk op den achtergrond hebben gedrongen, zoowel het feit dat de toepassing van het beginsel der scheiding nergens geheel aan de verwachting heeft beantwoord, als het andere, dat het besef steeds duidelijker gaat spreken dat de kerken in het huidig staatsbestel naar haar aard en wezen niet voldoende tot haar recht komen, leveren het bewijs, dat de strijd, die begonnen is met de intrede van het christendom in de romeinsche wereld, heden ten dage nog niet is beslecht.

Dit wekt geen bevreemding bij ieder, die beseft hoe diep ingrijpend het vraagstuk is, waarom het hier gaat, omdat het zoowel het wezen van den staat als dat der kerk raakt, en omdat juist hieromtrent de meest tegenover elkander staande beginselen worden gehuldigd. Machtige geesten hebben door den loop der eeuwen de oplossing van dit vraagstuk beproefd, maar het bleef die eeuwen beheerschen — en nog is het niet opgelost, al verkeerde men soms in dien waan. En die oplossing werd te bezwaarlijker, zoo niet onmogelijk, bij de toenemende kerkelijke verdeeldheid.

Wij hebben in dit eerste deel gepoogd den loop van dien stroom in de wereld nauwkeurig na te gaan en te volgen. Zelden zagen wij hem rustig voortsnelen; meestal waren wij getuigen van zijn onstuimige vaart. Alleen in onzen tijd schijnt zijne beweging kalm. Doch verborgen krachten blijven bezig om hem weder in beroering te brengen. Het is een goed werk, niet alleen te trachten hem binnen behoorlijke perken te houden, zoodat hij geen verwoestingen aanricht op den bewoonden grond, maar ook hem op nuttige wijze over de akkers te doen vloeien, waar hij straks een bevruchtend slib voor den bodem, zoowel voor den staat als voor de kerk, achterlaat.